

**Domokos Johanna (szerk.): Alkotni csodára vágyva
Kortárs számi művészeti fejlemények**

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.
ISBN 978-963-414-686-5

2018. március 23-án a Károli Gáspár Református Egyetem Művészettudományi és Szabaddölcészeti Intézete nemzetközi konferenciát szervezett a számi író, jojka énekes Nils Aslak Valkeapää (1943–2001) születésének 75. évfordulója alkalmából. A résztvevő kutatók előadásainak, posztereinek anyagai kerültek be jelen kötetbe, melyek a „számiság” központi elemeit járják körül – Valkeapää előtt tisztelegve – művészeti (elsősorban irodalmi) témákon keresztül.

A tanulmánykötet *Bevezető*-jében (7–14) a szerkesztő rövid ismeretanyagot ad közre, hogy a számikat (lappokat) kevésbé vagy egyáltalán nem ismerő olvasó is értelmezni tudja, és megfelelő kontextusba helyezhesse az egyes cikkek anyagát. Képet ad a számik területi, nyelvi és szociológiai tagoltságának problematikájáról, röviden áttekinti a modernkori számi történelem fontosabb eseményeit. Részletes betekintést nyújt továbbá a számik kultúrájába és beszámol a számi művészet jelentőségéről is.

A kötet négy nagyobb egységre oszlik, és összesen 14 tanulmányt és egy interjút tartalmaz.

1. Az első részegység *A számi társadalom és művészet az ezredfordulón* címet viseli. Két tanulmány tartozik ide. A kötetnyitó cikk Tamás Ildikó, nyelvész, műfordító, a PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék oktatójának *Számi művészet – számi művészek* (17–42) című írása, amely a modern művészetben tetten érhető hagyományos számi szimbolika újragondolásának és a hagyományos hitvilág formanyelvének ismertetésére vállalkozik a 20. század közepétől egészen napjainkig. Az európai ember számára a számiság a leírásokból ismert sztereotípiákon keresztül fogható meg: természetközeli, jojkáló népek, akik rénszarvas-tenyésztéssel foglalkoznak a messzi északon zord, embertelen körülmények között. Az asszimilációs politika következtében ugyan csökkent a kulturális különbség a többségi és a kisebbségi népek között (ld. urbanizáció, tradicionális réntartás visszaszorulása), a számik esetén mégis igen erősen jelen van a kulturális javak védelme. Erre külön érdekvédelmi szervezetet is létrehozta (saját, számi védett márka pl. a *duodji*, ami a hagyományosan számi kézműves termékek általános megnevezése). Tamás Ildikó cikkének számi művészeit felvonultató fejezetében felhívja a figyelmet arra, hogy a számi művészet – figyelembe véve a történelmi eseményeket – nem függetleníthető a politikai aktivitástól, a számi nem-

zeti mozgalmaktól. Tamás Ildikó néhány ismertebb művészt és azok főbb műveit is bemutatja. (Pl. Lars Levi Sunna laestadiusi presbiter képzőművészeti alkotásaiban ötvözi a hagyományos számi hitvilág és a kereszténység elemeit, míg Arvis Sveen és Ragnar Mathisen alkotásai az őslakos-diskurzusba illeszkednek.) Különösen izgalmas az erőteljes politikai aktivitást mutató számi művészcsoport, a Suohpanterror ('lasszóterror') munkásságának ismeretése. A cikkben számos képzőművészeti alkotás képe is megtalálható, illusztrálva ezzel is az aktuális számi művészeti irányokat, azok lényegi vonásait.

A kötet második írása az Oului Egyetem számi kultúra professzorától, Veli-Pekka Lehtolától (*A számi társadalom és művészet a kétezres években*, 43–78) olvasható. A szerző a számi művészet és társadalom kapcsolatáról, illetve az azokban végbemenő változásokról ad részletes információt. A számi kultúrát – a számik jogi megerősödésével párhuzamosan – pozitív fejlődési irány jellemzi. A korábbi művészeti tematika, melyet a túlhangsúlyozott „számiság”, a többségi társadalom elleni fellépés jellemzett, a kétezres években változáson ment keresztül. Ezt követően már a számik sokszínűsége, az egyéniség hangsúlyozása lett a művészeti tematika vezető iránya. Ennek megértéséhez szükséges megismerni a társadalmat érintő jelentős változásokat is, így Lehtola részletesen kitér a skandináv államokban működő számi önkormányzatok és a számi parlament működésére, a számikat érintő fontosabb törvényekre, jogokra. Képet kapunk továbbá a nemzetközi számi szervezetekről, például a Számi Tanácsról (*Sámiráddi*) is. A számi jogok érvényesítésében jócskán voltak konfliktusok, nem volt zökkenőmentes az együttműködés nemzetközi vagy akár helyi szinteken sem (pl. a nyelvi revitalizáció folyamatában az északi számi nyelv és kultúra került hangsúlyosabb pozícióba, melyet a kisebb számi nyelvek beszélői nehezményeztek).

A megbékélés politikájának farvizén megkezdődött a számik kulturális örökségének helyreállítása is. Ez magában foglalta a számi múzeumok, a számi színház működtetését, kulturális fesztiválok szervezését is. A technika fejlődésével a kétezres években a rövidfilm és a dokumentumfilm vált a számi társadalom megismerésének eszközévé (*Nagyapa koponyája*, 1999; *A kautokeinói lázadás*, 2008). A filmmel szemben a számi irodalom tematikájában szembetűnő a társadalmi aktivitás csökkenése az elmúlt korokhoz képest. A próza mint műfaj tulajdonképpen eltűnt, és a vers lett a vezető irodalmi műfaj. Témájukat tekintve a versek is változáson mentek keresztül, a korábban nem igazán vagy egyáltalán nem jellemző témák (nőiség, erotika, a hagyományos és a modern közötti kapcsolat stb.) jelentek meg. A számi zenét még mindig alapvetően a jojka határozza meg. Mind a pop, mind a rock műfajon belül megjelenik az ősi gyökerekhez való visszakapcsolás. Mind-

ezek mellett a rap műfaj is színesíti a számi zenei kínálatot. A számi képzőművészetre is jellemző, hogy a fókusz a számi identitás sokszínűségére tevődött át. Lehtola tanulmánya végén a mindennapi számi művészetten belül a számi zászló színeinek, a számi népviseletnek, a már korábban is említett kézműves termékeknek (*duodji*) és a számi építészeti hagyományok revitalizációjának a jelentőségére hívja fel a figyelmet.

2. A kötet második nagy egysége a számi írásbeliséggel foglalkozik, alcíme: *A számi írásbeliség kezdetétől a kortárs számi irodalmakig*. Ebben a fejezetben az olvasó végigkövetheti a számi irodalmi nyelv fejlődési folyamatát a legelső számi nyelvű vallási témájú szövegek megjelenésétől kezdve a modern, mai számi irodalomig.

Kelemen Ivett, a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének adjunktusa *A bibliafordítások szerepe a számi írott kultúrában* című tanulmányában (81–92) felvázolja a számi bibliafordítások korai történetét, azok hatásait. A számi nyelvre és kultúrára nagy hatással volt a keresztény hittérítés, a számi nyelvű bibliafordítások, katekizmusok megjelenése nagymértékben hozzájárult az írott számi nyelv fejlesztéséhez, fejlődéséhez. Az első számi nyelvművelők a Számiföldre induló misszionáriusok, illetve az ott szolgáló papok voltak, akiknek a tevékenységét a szerző országok szerinti bontásban mutatja be. Svédországban Johannes Jone Tornæus 1648-ban megjelent *Manuale Lapponicum* című munkájában először próbálkozott a számi irodalmi nyelv kialakításával. Az első teljes Újtestamentum fordítása (umei nyelvjárásban) Lars Rangius nevéhez köthető. A számi filológia apostola Pehr Fjellström svéd lelkész, aki 1755-ben újabb újtestamentumi fordítást publikált. Az első számi nyelvű teljes Biblia – Samuel Öhrling fordítócsapatának ótestamentumi fordításával együtt – 1811-ben *Tat Ailes Tjalog* [A Szent Írás] címmel jelent meg. Norvégiában egy évszázaddal később, a pietizmus terjedésével együtt indult meg a bibliafordítás. Kiemelkedő munkát végzett a norvég számi nyelv professzorának, Knud Leemnek a fordítócsoportja (Anders Porsanger, Michael Baade, Gerhard Sandberg, Olav Hjort stb.). Ők a Leem vezette Seminarium Lapponicumban tanultak. Leem halálakor a szeminárium bezárt, s a fordítási munkálatok csak a 19. században kaptak újabb lendületet. Az 1816-ban alapított Norvég Bibliatársaság felügyelete alatt jelentek meg az újabb bibliafordítások (az elsők között Nils Vibe Stockfleth Újtestamentuma), s a mai napig is ez az intézmény felügyeli a Biblia számi fordítását. Finnország első fordítása Jacob Fellman Máté evangéliumával vette kezdetét 1825-ben, míg Oroszországban szintén Máté evangéliumának kolta számi fordítása volt az első. A tanulmány ismerteti a bibliafordítá-

sok szerepét, folyamatát a különböző számi nyelvekben (mind a négy számik lakta országban), kitérve az egyes nyelvváltozatok megértési nehézségeire is.

Domokos Johanna irodalomkutató, költő, műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem docense írásával folytatódik a kötet. A *Nyitások, zárlatok, megújulások a számi irodalom dinamikájában* (93–133) c. tanulmányának célja a számi irodalmi kánon történetének mint kulturális folyamatnak az ismertetése. A szerző indulásként a számi kultúra fontosabb paradigmaváltásaira hívja fel a figyelmet: a 20. század végére az orális kultúrát felváltja az írott kultúra. A számi szóbeli hagyomány lejegyzésében a 19. századtól meginduló gyűjtéseknek volt nagy szerepük, melyek magukkal hozták a számi öntudat erősödését is. A tradicionális életmód megszűnésével körülbelül egy időben, a 20. század elején jelent meg a modern számi irodalom. Ennek jellemzője, hogy a lírai alkotások kerülnek hangsúlyosabb helyzetbe, ebben feltehetőleg nagy szerepe van a számi tradicionális jójka hagyományának. A szerző részletes leírást ad a jójkákról, azok felépítéséről és irodalmi hatásairól. Az olvasó végigkövetheti a számi irodalom történetét az írásbeliség kezdetétől az első könyvek megjelenéséig, majd a gyermekirodalmat is érintve eljutunk egészen napjaink számi irodalmáig. A szerző tanulmányának végén hangsúlyozza a számi irodalom támogatásának szükségességét, ismerteti az annak megerősítésére tett javaslatokat.

A Helsinki Egyetem Finnugor Tanszéke docensének, Michael Riesslernek *A kolai számi irodalomról* (135–146) szóló tanulmánya rövid áttekintést ad a teri, kildini, akkalai és kolta számi irodalomról, azok főbb műfajairól. Elsősorban a kildini számira fókuszál, mivel ez az a nyelv, amelyen a mai napig születnek irodalmi művek. Riessler 11 számi szerző munkásságát mutatja be. Általánosan elmondható, hogy nagy részük nő, képzett tanár, az általuk írt művek pedig elsősorban a gyermekirodalomhoz tartozó versek, mesék. Riessler saját tapasztalata szerint a helyi közösségek a kolai számi irodalom alkotásait csupán „kulturális kifejeződésnek” tartják, a nyelvi revitalizációra tett hatásuk kérdéses. Riessler jövőbeli feladatnak tartja e kettő kapcsolatának részletesebb elemzését. A cikkben néhány fontosabb alkotót ismerhetünk meg, mint például Alexandra Antonovát, aki az egyik legtermékenyebb kildini számi író. A szerző szól a művek kiadásának és terjesztésének a helyzetéről is.

Joshua Wilbur, a Freiburgi Egyetem Skandináv Tanszéke kutatójának cikke (*Pite számi irodalmi szövegek*, 147–152) az egyik legkisebb számi nyelvcsoporthoz tartozó irodalmáról szól. A pitei írásos irodalma is csekély, voltaképpen egy íróra, az Arjeplogból származó Lars Rensundra korlátozódik. A pite számi szövegek gyűjtésének magyar vonatkozása is van, hiszen Halász Ignác nevéhez köthető a legkorábbi pite számi szövegek lejegyzése. A gyűjtők között

olyan nagy neveket lehet még említeni, mint Knud Qvigstad és Eliel Lagercrantz. Jóllehet a pite száminak nincs régi időkre visszavezethető írásos hagyománya, bizalomra ad okot, hogy a modern média felületein is használják ezt a nyelvváltozatot (pl. Facebook csoportok, blogok).

Csáji László Koppány író, műfordító, forgatókönyvíró, kulturális antropológus *Költői eszközök a számi lírában (egykor és ma)* című tanulmányában (152–179) vizsgálja a számi líra korszakait, az egyes szépirodalmi korszakok lírájára jellemző költői eszközöket, illetve hogy ezeknek a háttérben milyen társadalmi folyamatok húzódtak meg. Ehhez a vizsgálathoz a szerző 476 darabból álló költői korpuszt használ. 16 ismert számi költő munkája mellett 11 modern jojkaénekes és előadóművész írását, illetve 57 tradicionális jojkaszóveget is beemel a vizsgálandó anyagba. Az ezekben megfigyelt kognitív és zenei eszköztár az alábbi csoportokra oszthatók: kognitív eszközök I. (metafora, szimbólum, metonímia, szinesztézia, egyéni szóalkotások, kreatív nyelvi játék, anasztrofá, detrakció, oximoron); kognitív eszközök II. (gondolatritmus, klasszikus formai elemek, klasszikus retorikai elemek, ismétlés); zenei eszközök I. (alliteráció, hangutánzó és hangfestő szavak, nonszensz szavak, szövegkitöltő panelek, rím); zenei eszközök II. (hangsúlyos, ütemhangsúlyos, ütemszámláló verselés, időmértékes verselés, szótagszámlálás, strófákra osztott szerkezet, sajátos sortördelés és áthajlás).

A prágai Károly Egyetemen oktató adjunktus, Michal Kovář *Megjegyzések a kvázi-számi irodalomhoz* cikkében (181–190) egy igen érdekes jelenséget ismertet: amikor nem számi szerzők írnak számi tematikájú fikciós műveket, számi perspektívába helyezkedve. Ezt a fajta irodalmi műfajt nevezi a szerző kvázi-számi irodalomnak. Arról értekezik, hogyan jelennek meg a számik a skandináv irodalomban, majd két irodalmi példát hoz a kvázi-számi irányzat bemutatásához. Az egyik a norvég *Laila* című regény, szerzője Jens Andreas Friis, a másik pedig Margaret Balderson ausztrál író regénye, a *When Jays fly to Bárpmo*. A szerző ezeket a műveket is a számi irodalom részének tekinti, s hangsúlyozza, hogy ezek az alkotások is ráirányítják a figyelmet a számi népekre, nyelvekre, noha nem számi írók tollából származnak.

3. A következő nagyobb fejezet *Esettanulmányokat* tartalmaz. Az ide tartozó cikkek számi alkotásokat mutatnak be, mint például Rauni Magga Lukkari *Szerencsefia* drámája vagy Nils-Aslak Valkeapää *Dereshajú és az álmodó látó* színpadi költeménye. Ebben a részben az olvasó sok információt és részletes elemzést kap a bemutatott művekről.

Ennek az egységnek az első írása Tillinger Gábor nyelvész, műfordító, az Uppsalai Egyetem oktatója *Számi irodalom tegnap és ma – elmélkedések Rauni Magga Lukkari Szerencsefia című színműve kapcsán* címet viselő

munkája (193–211). Tillinger bevezeti az olvasót a számi irodalom alapjaiba, kezdve a két legfontosabb műfaj, a mese és a jojka ismertetésével. Ezt követően egy számi irodalomtörténeti áttekintést olvashatunk, melyben több alkotóról esik szó, például Olaus Sirmáról (aki az első név szerint is ismert számi költő volt) vagy Johan Turiról (akinek a nevéhez fűződik az első számi nyelvű könyv, az *Elbeszélés a számikról*). E részletes számi irodalmi bevezető után a cikk írója Rauni Magga Lukkari *Szerencsefia* című színművét mutatja be és értelmezi. A drámában a számi társadalmon belüli kirekesztettség, valamint az emberek jó és rossz tulajdonságainak szemléltetése is megjelenik. A cikk szerzője kitűnően összegzi a *Szerencsefia* mondanivalóját: „Valaki lehet számi, lehet nő, lehet jó kézműves, attól még meglehetnek a viselt dolgai a magánéletben: Rauni Magga Lukkari felhívja a figyelmet a felületesség és az előítéletek veszélyeire, ugyanakkor arra is, hogy sok probléma általános emberi probléma, semmi köze ahhoz, hogy valaki számi-e vagy sem” (211).

A Jyväskyläi Egyetem Művészettudományi Tanszéke docensének, Kaisa Ahvenjärvinnek *A rénszarvas visszatérése – tradicionális számi kulturális elemek a kortárs számi költészetben* című munkája (213–237) azt mutatja be, hogy a hagyományos számi népi motívumok – mint például a rénszarvas – hogyan változtak az idők folyamán, s miképpen vannak jelen a kortárs irodalomban. Ehhez a szerző az új irodalmi generáció két képviselője, Hege Siri *et øyeblikk noen tusen år* [ezer év egy szempillantás alatt] és Rawdna Carita Eira *ruohta muzetbeallji ruohta – løp svartøre løp* [Rohanj, fekete fülű rén, rohanj] című kötetének verseit elemzi. Előbbi az elveszett anyanyelv tapasztalatát, míg utóbbi a rénszarvastartás mai gyakorlatát mutatja be. A kötetek verseinek elemzése, értelmezése a nyelv, jojka és identitás vonala mentén haladnak. Eira és Siri verseinek a szerző intertextuális és tematikus kapcsolatait is vizsgálja, zárásként pedig a szerzők által a számi költészetben megvillanó új elemeket (pl. intimitás) ismerteti.

Domokos Johanna Márkus Judit kutatóval társszerzőként publikált *Határhelyzetek, hanghatások Nils-Aslak Valkeapää zenés színpadi költeményében* című tanulmányában (239–252) Valkeapää egyetlen északi számi nyelvű, a hagyományos japán vaki-noh szerkezetű, 1990-ben írt *Ritnoaivi ja nieguid oaidni* [Dereshajú és az álmot látó] című drámáját elemzi. A vizsgálat fókuszában az áll, hogy a liminális, a köztes lét hogyan jelenik meg a drámában. A szerzők részletesen elemzik ezt a darabot, külön kitérve a Beaivváš Sámi Našunálateáhter [Beaivváš Számi Színház] előadására.

4. A kötet következő részegysége *A számi irodalom közvetítése*. Ezeknek az írásoknak az a célja, hogy bemutassa az olvasónak a számi irodalom más

országokbeli helyzetét. Sok információt kapunk a fordításokról, a számi irodalom fogadtatásáról német és magyar nyelvterületeken.

Keresztes Lászlónak, a Debreceni Egyetem nyelvészprofesszorának a cikke (*Aranylile szólt 1983 tavaszán – az első áttekintő számi költészeti antológiáról*, 255–261) izgalmas módon mutatja be a szerző viszonyát a számi nyelvhez és kultúrához. Személyes hangú írásában bemutatja a számi antológia mögötti munkálatokat. Részletesen leírja, hogyan fejlődött a számi nyelvtudása a fordítások során, hogyan szerette meg a számi kultúrát. A tanulmányból sok érdekes dolgot megtudhat az olvasó a fordítási munka körülményeiről, az 1983-ban megjelent antológiáról és annak fogadtatásáról.

Ennek az egységnek a másik írása a műfordító, irodalomkutató, hungarológus Christine Schlosser *Sirmától Valkeapääig – Nils-Asklak Valkeapää költészetének német fordításai és kultúrtörténeti háttere* c. munkája (263–277). A szerző áttekinti a számi irodalom német fordításának történetét a 17. századtól napjainkig, külön kitérve Valkeapää munkásságára. Schlosser vizsgálata szerint ma a németek „ingerküszöbét” nem lépi túl a számi irodalom; Valkeapää lefordított versei csak szűk közönséghez érnek el. Végül a szerző bemutatja a saját tapasztalatait Valkeapää egyik kötetének fordításáról. A tanulmányt egy függelék zárja, melyben Valkeapää összes német nyelvre fordított írása szerepel kronológiai sorrendben.

5. A tanulmánykötet egy *Interjú*-val (281–287) zárul. Az olvasó a számi művészetekről, irodalomról való ismeretszerzést követően egy fiatal kortárs számi művészt ismerhet meg. Az interjú még hitelesebbé és aktuálisabbá teszi a számi művészet, irodalom bemutatását. Az interjút (*Verset írni csodára vágyva, beszélgetés Niillas Holmberggel*, 281–287) Németh Petra fordító készítette. Az északi számi származású fiatal költő, zenész Niillas Holmberget – akit 2016-ban Finnországban az *Év Számija*-vá választottak – a budapesti tartózkodása alatt sikerült meginterjúvolni. A beszélgetés elején Holmberg elmesélte, hogyan lett gyerekkorától életének része a művészet. Sok információt megtudhatunk a zenei karrierjéről is. Holmberg személyes tapasztalatait, illetve politikai aktivista tetteit elmesélve teszi igazán személyessé a beszélgetést. Az egyik ilyen történet például 2015-re nyúlik vissza, amikor Finnországban leszavazták az ILO (International Labor Organization) 169-es számú egyezményét a független országok őshonos és törzsi népeinek jogairól, majd ezt követően Holmberg a számik jogaiért harcoló csoport, a Soupphanterror tagjaival felmászott a helsinki Mannerheim-szoborra.

A kötetet a szerzők életrajzai (289–293) és a tanulmányok angol nyelvű absztraktjai (295–301) zárják.

Az alkotni csodára vágyva tanulmánykötet azt a célt hivatott szolgálni, hogy bizonyítsa „naprakész számikutatásunk továbbra is élvonalban jár a tudományok területén, és önzetlen kutatóink sokat tesznek a számi ügy nemzetközi tudományos felkarolásáért” (12). A kötet szeretné leküzdeni a természeti népeket övező „egzotikus” vagy „primitív” sztereotípiáját, és aktuális képet kíván festeni a négy ország területén élő 21. századi számik kultúrájáról. Tudományos tematikája ellenére a kötet érdekes olvasmányt nyújt nemcsak a szakmabelieknek, hanem a számi kultúra iránt érdeklődő laikus olvasók számára is.

SZALÓCZY BETTINA